

mevzu

sosyal bilimler dergisi | journal of social sciences

e-ISSN 2667-8772

mevzu, İslamî İlimler Özel Sayısı/ Special Issue on Islamic Sciences 2023, s. Ö1: 31-63

Mütেকaddim Mâtürîdî Kelâmında Teklîf-i Mâ Lâ Yutâk

Taklîf-i mâ lâ yutâq in Predecessor Mâturîdî Theology

Mikail İPEK

Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslâm

Bilimleri Bölümü Kelam ve İslâm Mezhepleri Tarihi ABD

Dr. Lecturer, Kırklareli University, Faculty of Theology, Department of Basic

Islamic Sciences, Theology and History of Islamic Sects

mikailipek@klu.edu.tr

Orcid: 0000-0001-7594-0230

DOI: 10.56720/mevzu.1293887

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 08 Mayıs / May 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 30 Temmuz / July 2023

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Ekim / October 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Özel Sayı / Special Issue

Atıf / Citation: İpek, Mikail. “Mâtürîdî Kelâmında Teklîf-i Mâ Lâ Yutâk”. *Mevzu:*

Sosyal Bilimler Dergisi, Ö1: İslamî İlimler Özel Sayısı (Ekim 2023): 31-63.

<https://doi.org/10.56720/10.56720/mevzu.1293887>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevzusb@gmail.com>

Copyright © CC BY-NC 4.0

Öz

Teklîf-i mâ lâ yutâk meselesi, Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde de tartışılmış Tanrı'nın kudret ve adaletinden bağımsız bir ahlak yasasının imkânını konu edinen teolojik bir sorundur. Tanrı'dan bağımsız bir ahlak yasasını mümkün kabul edenler, O'nun kullara güç yetiremeyecekleri şeyi teklif etmesinin ahlakî olmadığını savunurken; Tanrı'nın mutlak otoritesini kabul edip, dinden bağımsız bir ahlak yasasının mevcudiyetini mümkün görmeyenler ise bunun caiz olabileceğini söylemektedir. Müslüman kültüründe teklîf-i mâ lâ yutâk konusunu ilk defa gündeme getiren Mu'tezile bilginlerine göre kullara güç yetiremeyecekleri teklif, kabîh olduğundan caiz değildir. Eş'arî bilginler, bu görüşün aksini savunmak suretiyle Allah'a zorunluluk veya kısıtlama getirmenin kudret sıfatına hâlel getirmek demek olduğunu ve dolayısıyla teklîf-i mâ lâ yutâk'ın caiz olduğunu belirtmiştir. Mu'tezile ve Eş'arî dışında birçok kelâm ekolü bu konuda görüş belirtmişse de söz konusu görüşlerin genel olarak bu iki mezhebin düşüncesi etrafında şekillendiği söylenebilir. Teklîf-i mâ lâ yutâk konusunda Mâtürîdî bilginler, Mu'tezile'yle Eş'arîler'in benimsediği görüşün ortasını bulmaya çalışmıştır. Dolayısıyla Mâtürîdîler'in söz konusu polemige alternatif bir çıkar yol sağladığı, bu itibarla meselenin araştırılmaya değer olduğu düşünülebilir. Bu çalışmada Mâtürîdî bilginlerin önde gelen isimlerinin teklîf-i mâ lâ yutâk'a dair görüşleri ve bunların aklî ve naklî dayanakları üzerinde durulmuştur. Araştırmada Mu'tezile ve Eş'arî ekolünün görüşleri de mukayeseli olarak ele alınmış olup teklîf-i mâ lâ yutâk'ı ilgilendiren "kader", "teklîf" ve "istitâat" konularına da girilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Teklîf, Mâtürîdî, Kudret, Fiil.

Abstract

The issue of offer-i mâ lâ yutâq is a theological problem, which was discussed in the early Christianity, concerning the possibility of a moral law independent of God's power and justice. Those who accept the possibility of a moral law independent of God argue that it is immoral for Him to offer His servants what they cannot afford, while those who accept God's absolute authority and do not see the existence of a moral law independent of religion as possible say that it is permissible. According to the Mu'tazilite scholars, who first raised the issue of taklîf-i mâ lâ yutâq in Muslim culture, it is not permis-

sible to offer something to servants that they cannot afford because it is wrong. The Ash'arite scholars, on the contrary, argued that imposing obligation or restriction on God is a prejudice to His attribute of power and therefore taklîf al-mâ lâ yutâq is permissible. Although many schools of theology other than Mu'tazila and Ash'arî have expressed their opinions on this subject, it can be said that these opinions are generally shaped around the ideas of these two sects. Mâturîdî scholars tried to find a middle ground between the views of the Mu'tazilites and the Ash'arites on the issue of taklîf-i mâ lâ yutâq. Therefore, it can be thought that the Mâturîdîs provided an alternative way out of the polemic in question, and in this respect, the issue is worthy of research. In this study, the views of prominent Mâturîdî scholars on taklîf al-mâ lâ yutâq and their rational and narrative bases are emphasised. The views of the Mu'tazilite and Ash'arite schools are also discussed comparatively in the study, and the issues of "fate", "taklîf" and "istitâat" related to taklîf-i mâ lâ yutâq are also included.

Keywords: Kalam, Mâturîdî, Offer, Power, Act.

Giriş

İnsanın ayırt edici vasfı akıl ve özgür irade sahibi olmasıdır. Bu niteliklerinden dolayı o, Tanrı'ya, kendisine ve evrene karşı sorumlu kabul edilmiştir. İnsanın sorumluluğu felsefe, sosyoloji, hukuk ve teoloji gibi çeşitli disiplinler tarafından farklı perspektiflerle ele alınmıştır. Konunun dinî disiplinler açısından bilhassa Kelâm ve Fıkıh tarafından detaylıca ele alındığı görülmektedir.

İnsanın Allah'a karşı sorumluluğunu belirleyen başat kavramlardan biri "teklîf"tir. Kelamcılara göre Allah kullarını mükafatlandırmak istemektedir; ancak bu mükafatı hak edebilmeleri için kulların birtakım emir ve nehiylere itaat etmesi gerekir. Allah'ın insanları, kendi rızasını kazanacakları ve dolayısıyla mükafatı hak edecekleri eylemlerle sorumlu tutmasına teklîf denir.¹ Kulun söz konusu teklifin gerekliliklerini yerine getirebilmesi için görevlerini bilmesi elzemdır. Bu bağlamda insana akıl, vahiy ve duyu organları olmak üzere üç bilgi kaynağının yanı sıra teklifin gerekliliklerini yerine getirebilme-

¹ Bkz. Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1992), 510.

sine yarayan “irade ve istitaat” yetenekleri verilmiştir. Teklifin gerçekleşebilmesi için (1) teklif eden (Allah), (2) kendisine teklif edilen (kul), (3) teklif edilen eylem-sorumluluk ve (vahiy) (4) mükellefin teklifi gerçekleştirebilmesi için yeterli donanım, irade ve güce sahip olması gibi birtakım şartlar zikredilmiştir.

Teklif bahsinde “ilahî adalet” ve “insan sorumluluğu” arasındaki dengeyi doğru kurabilmek önemlidir. Teklife muhatap olabilmesi ve gereklilikleri yerine getirebilmesi için kulun sahip olduğu donanımın nasıl olması gerektiği ekoller arasında ihtilaflıdır. İnsan aklının yeterliliği ve teklif edilen emir ve yasakları anlamadaki rolü gündemdeki yerini hep korumuştur. Bu konuda bilhassa Ashâbü'l-Hadis olarak nitelenen ve selef metodunu kullanan bilginler istisna tutulacak olursa, kelam metodunu kullanan ekollerin bilgi edinme noktasında akıl melekesini öne çıkardığı söylenebilir.² Güç yetirilemeyen teklif konusundaki temel soru şudur: Allah kuluna güç yetiremeyeceği yük yükler mi? Klasik kelâm eserlerinde konu, “teklif-i mâ lâ yutâk (güç yetirilemeyen şeyle mükellef olma)” şeklinde zikredilmektedir.³ Bu konuda istisnalar olmakla birlikte Eş'arî bilginlerinin geneline göre güç yetirilemeyen teklif caizdir. Öte yandan Mu'tezile ve Mâtürîdî âlimlerine göre teklif-i mâ lâ yutâk caiz değildir. Bununla birlikte Mâtürîdîler'in Mu'tezile'den ayrılan önemli yönleri vardır. Ekollerin söz konusu görüşleri, sahip oldukları kader anlayışını etkilediği gibi, temellerini insan fiillerine dair anlayışlardan almaktadır. Bu çalışmada teklif-i mâ lâ yutâk konusunda Mâtürîdî bilginlerinden bazılarının görüşleri incelenecektir. Başta İmâm Mâtürîdî olmak üzere, Pezdevî, Sabûnî, Ömer en-Nesefî, Ebu'l-Muîn en-Nesefî gibi, Mâtürîdî geleneği muhafaza eden bilginlerin konuya ilişkin görüşlerine ve değerlendirmelerine başvurulacaktır. Söz konusu çalışmada, âlimlerle ilgili olarak mütekaddimün dönemi âlimlerine ağırlık verilmiştir. Gerek Eş'arî gerekse Mâtürîdî gelenekte ekolün genel çizgisinden çıkan âlimler vardır. Ancak çalışmada esas olarak hedeflenen, Mâtürîdîler'in genelini benimsediği anlayışı ortaya koymaktır.

² İbrahim Arslan, *Dinin Aklî ve Ahlâkî Savunusu* (Ankara: Otto Yayınları, 2014), 219-223.

³ Ebu'l-Yusr Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, ed. tahk. Dr. Hanz Peter Linss (Kahire: Mektebetü'l-ezheriyye li't-türâs, 2005), 128; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd* (Ankara: TDV Yayınları, 2018), 363.

1. Teklîf-i mâ lâ yutâk Tartışmanın Tarihsel Arka Planı

Teklîf-i mâ lâ yutâk sorununun kaynağına dair bir araştırma yapıldığında karşımıza genel olarak, birbiriyle ilgili olmak suretiyle iki parametre çıkmaktadır. Bunlardan ilki ilahi fiillerin ahlâkın konusu olup olmayacağı meselesi bağlamında teklîf-i mâ lâ yutâk, Tanrı-insan ilişkisinde ahlâkın konusu mudur? sorusuna verilecek cevap; ikincisi, şayet Tanrı'nın fiilleri ahlâkın konusu olarak kabul edilecekse Tanrı'nın iradesi ve ortaya koyduğu ahlâk ilkeleri dışında (haricen) bir ahlâk yasasının varlığından söz edilebilir mi? sorusuna verilecek cevaptır. Bu sorular, Orta çağ Hıristiyan teologlarını sıkıntıya sokmuştur. Onlar, Tanrı'nın mutlak kudreti ile dogmanın makuliyeti arasında makul bir denge kuramamış, kimi zaman Tanrı'ya ait mutlak kudrete hâlel gelmemesi adına dogmaların makuliyetini görmezden gelmiş, kimi zaman da tutarlı bir dogmalar sistemi kurmak için Tanrı'nın mutlak kudret ve adaletini sorgulamışlardır. Bu da doğal olarak Tanrı'nın dışında muhtemel bir ahlak yasasının meşruluğunu akıllara getirmiş ve mutlak kudret mefhumu zarar görmüştür.⁴ Hıristiyan teologlarının Tanrı'dan bağımsız bir ahlâk yasasının varlığını tartışmalarında, Greklerden miras kalan evrensel ve genel-geçer özellik taşıyan "logos" anlayışından beslenen "doğal hukuk" düşüncesinin etkili olduğunu belirtmek gerekmektedir.⁵

Patristik felsefe döneminin ilk zamanlarında yaşayan Hıristiyan din adamları, bu konuda kendileri gibi düşünmeyen Gnostiklere tepki göstermiştir. Zira Gnostiklerin sahip olduğu fikirler, ulûhiyet düşüncesine zarar vermenin yanı sıra Tanrı'nın iradesi dışında bir ahlak yasasının imkânını ortaya çıkarmıştır. Gnostikler, sahip oldukları mistik anlayıştan hareketle seçkin insanlara verilen subjektif ve mistik bilgiyi (gnosis) din dogmalarının üstünde kabul etmiş, dogmaların doğruluğunun ancak gnosisle tespit edilebileceğini öne sürmüştür.⁶ Patristik dönemin ilk zamanlarında yaşamış olan teolog Aziz Ireneos (M.S. 202), Gnostiklerin bu fikrine karşı çıkararak "gnosis" yerine "pistis"

⁴ Abdürrahim Kozalı, "İslâm Hukununda Yükümlülüğün Şartı Olarak 'Güç Yetirme (Kudret)' Sorununda Ehl-i Sünnet Usûlcülerinin Yaklaşımları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2006), 247-251.

⁵ Kozalı, "Güç Yetirme", 250.

⁶ Macit Gökerberk, *Felsefe Tarihi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1998), 123-140.

fikri, yani imanın benimsenmesi gerektiğini belirtmiştir.⁷ Aynı dönemde yaşayan Aziz Justin (M.S. 164) ise, bütün insanlarda tohum şeklinde var olan bir “logos” un söz konusu olduğunu, bu itibarla pagan inancına sahip birinin dahi iyi ile kötüyü, güzel ile çirkinini ayırt edebileceğini ileri sürmüştür. Hiç şüphesiz böylesine bir kabul, Tanrı’nın irade ve kudreti dışında bir ahlâk yasasının mümkün olabileceğini akıllara getirmiştir.⁸ İslâm kelimcilerinin de neredeyse tamamının bâtinî bilgi ve yorumlara karşı çıkması, yukarıdaki endişeden kaynaklanmaktadır.⁹ Zira bu konu Müslüman kelâmında “hüsün-kubuh” başlığıyla ele alınmıştır. Buna göre güzel ve çirkinin akılla mı yoksa vahiyle mi bilinebileceği tartışılmış, bu konuda mezhepler farklı fikirler ileri sürmüştür. Diğer bir söylemle bu konudaki tartışmalarda, bir şey güzel olduğu için mi Allah onu emretmiştir, yoksa Allah emrettiği için mi o şey güzeldir? sorusuna cevap aranmıştır. Dolayısıyla burada, “Bir şey güzel (özünde) olduğu için Allah onu emretmiştir.” görüşünü kabul edenler, bir anlamda Allah’ın iradesi dışında bir ahlâk yasasının varlığına dair tartışmalara kapı aralamış olmaktadır. Meselenin, bu yönüyle doğrudan teklif-i mâ lâ yutâk’la ilişkisinin olduğu açıktır. Zira güç yetirilemeyen teklifin hüsün mü yoksa kubuh mu olduğu aslında konunun özünü teşkil etmektedir. Bu görüşün aksini düşünenler ise Tanrı’nın kudretine hâle gelmemesi adına böyle bir şeyin mümkün olamayacağını savunmuştur. “Saçma olduğu için inanıyorum. (Credo quia absurdum est)” düşüncesinin ilk mümessili olarak telakki edilen Tertullianus (M.S. 220) da Tanrı’nın kudretine hâle gelmemesi adına marjinal bir dogma taraftarı olmuş, akılla örtüşmese bile Tanrı’ya tam bir teslimiyeti savunmuştur.¹⁰

Görüldüğü gibi gerek Hıristiyan felsefesinin gerekse teist filozofların radarına takılmış olan bu mesele, hemen her dönem teoloji ile ilgilenen insanların gündemini meşgul etmiştir. Tanrı’nın fiillerinin ahlaka tabi kılınmak suretiyle sınırlandırılması gerektiğine kapı aralayan anlayış ile mutlak kudretçi düşünce, tarih boyunca çatışma içinde olmuştur. Bunun doğal bir sonucu olarak Tanrı’nın irade ve otoritesi dışında bağımsız bir ahlâkî yasanın olup ol-

⁷ Ahmet Cevizci, *Ortaçağ Felsefesi Tarihi* (Bursa: Asa Yayınları, 2001), 30-42.

⁸ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, 123-140; Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, çev. H. Vehbi Eralp (İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1998), 120-130.

⁹ Avni İlhan, “Bâtıniyye”, *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/190-194.

¹⁰ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, 140-148.

madığı meselesi zihinleri meşgul etmiştir. İslâm kelâmında da hak ettiği ilgiyi gören ve teklîf-i mâ lâ yutâk'ın caiz olup olmaması şeklinde zuhur eden bu konu, ulemanın eserlerinde önemli bir yer işgal etmiştir.

2. “Teklîf-i Mâ Lâ Yutâk” Kavramı

Teklîf-i mâ lâ yutâk'ın doğru anlaşılabilmesi için öncelikle teklif kelimesinin kelâm literatürü içinde nasıl bir yeri olduğuna ve bu kavramın ihtiva ettiği manaya değinmekte fayda vardır. Teklîf, “k-l-f” kökünden türemiş olup lügatte, “meşakkat, zorluk, sorumluluk, zor olmasına karşın bir işi yüklenmek ve kişiye yapılması zor bir görev vermek”¹¹ gibi anlamlara gelmektedir.¹² Terim olarak teklîf, mükellefe sorumluluk yüklemek, yerine getirme veya getirmeme açısından içinde zorluk bulunan ve Allah'tan gelen bir taleptir.¹³ Aynı kökten türeyen mükellef ise “bir işi yapma mecburiyetinde olan kimse, memur, aklî açıdan sorumlu kişi” manalarına gelmektedir.¹⁴ Teklîf aynı zamanda ilahi hitabın emir ve yasak şeklinde mükellefe iletilmesi şeklinde de tarif edilmiştir. İslâm akâidinde kulun dinî ve hukuki yükümlülüğü teklif kelimesiyle ifade edilmiştir.¹⁵

Teklîf menfaat sağlamak veya zararı bertaraf etmek gayesiyle kendisinde meşakkat ve zorluk bulunan bir fiili icra etmesi ya da terk etmesi için kula yönelik talepte bulunmaktır. Söz konusu talep de ancak zorunlu bilgiyi yaratmak ya da bilgiyi temellendirmek suretiyle gerçekleşebilir. Böylesine bir talebin sadece Allah'tan olması beklenir. Müslüman ekollerinden Mu'tezile'ye göre mutlak teklif, yalnızca Allah tarafından gerçekleşebilir. Kullanın teklifte bulunması ise sadece mecazî anlamda mümkün kabul edilebilir.¹⁶ Kelamcılara göre teklifin asıl amacı kulu faydalandırmaktır. Yaratıcı, kullarını sevmekte

¹¹ Kâdi Abdülcebbar, *El-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd-i ve'l-Adl* (Kahire, 1965), 11/293.

¹² Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrremi İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.), 3916-3917.

¹³ Seyyid Şerif Cürçânî, *Mu'cemü't-Ta'rifât* (Kahire: Dâru'l-Fazile, ts.), 155-157.

¹⁴ Râğıb İsfahânî (İstanbul: Pınar Yayınları, 2012), “el-Müfredât el-Fâzi'l-Kur'an”, “klf” md.; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “klf” md.; Mustafa Sinanoğlu, “Teklîf”, *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/385.

¹⁵ Abdülânâsır Süt, “İlahî Teklifin Ahlâkî ve Kelâmî Arka Planı: Teklîf-i Mâ Lâ Yutâk”, *Mukaddime* 6/2 (2015), 285; Kozal, “Güç Yetirme”, 247-265.

¹⁶ Kâdi Abdülcebbar, *Şerh*, 510.

olup onların dünya ve ahirette mutluluğunu istemektedir. Bunun için de kullarına hem bu dünyada hem de ahirette mutlu olmalarını sağlayacak birtakım emir ve yasaklar iletmıştır. Böylece kullar Allah'a itaat ederek, söz konusu mükâfatı hak edecektir. Bu bağlamda teklifin bazı unsurlarından bahsedilmektedir. Bunları şöyle sıralamak mümkündür: Mükellef, mükellif, teklif, amaç ve sonuç. Ancak burada özellikle üzerinde durulan, mükellefin sahip olduğu kudret ve donanımdır.¹⁷

Allah'ın, gerçekleştirilmesi muhal olan şeyleri kula teklif etmesi teklif-i mâ lâ yutâk kapsamında değerlendirilmektedir.¹⁸ Mükellefin, teklifi gerçekleştirebilecek imkân, bilgi ve kudrete sahip olmaması, onun teklif-i mâ lâ yutâk cinsinden bir şeyle yükümlü tutulduğunu göstermektedir. Teklifte hiç şüphesiz birtakım meşakkat ve zorluklar bulunmaktadır. Ancak burada asıl önemli olan kula, bu teklifin gerekliliklerini -zor da olsa- yerine getirebilecek imkân verilmesidir. Bu da kulun teklife dair bilgilendirilmesi, gerekli maslahat ve imkânların sağlanması ve kula irade ve gerektiği kadar kudret verilmesi ile mümkün olabilmektedir.¹⁹

Teklif kelimesinin geçtiği âyet ve hadislerde Allah'ın kimseye gücünün yetmeyeceği yükümlü tutmayacağına²⁰ O'na karşı sorumluluklarda herkesin ancak kendisinden sorumlu tutulacağına,²¹ insanın birine gücünün yetmeyeceği zor ve meşakkatli işler yüklememesi, bilakis birbirlerine yardım etmeleri gerektiğine²² vurgu yapılmıştır. Kelamcılar, teklifle ilgili olarak, öncelikle Allah'ın insanları birtakım sorumluluklarla mükellef tutmasının hikmeti konusunda fikirleri ileri sürmüştür.²³

Mu'tezile'nin önde gelen âlimleri meseleyi "aslah" teorisi perspektifinde ele alıp değerlendirmiştir. Onlara göre bi'set, nebilerin getirdiği mesajı kabul

¹⁷ Mustafa Bozkurt, "Kâdî Abdülcebbâr'ın Teklif Anlayışı", *Dinî Araştırmalar Dergisi* 9/26 (2006), 213-215.

¹⁸ Topaloğlu ve Çelebi Bekir ve İlyas, *Kelam Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), "teklif" md.

¹⁹ Süt, "Teklif-i Mâ Lâ Yutâk", 287.

²⁰ Bakara, 2/233, 286.; En'âm, 6/152.; A'râf, 7/42.; Buhârî, "Şavm", 49.; Müslim, "İmân", 199.

²¹ Nisâ, 4/84.

²² Buhârî, "İmân", 22.; Müslim, "Eymân", 38, 39, 40.

²³ Sinanoğlu, "Teklif", 2011, 40/385.

ya da reddedebilmeleri ve nihayetinde mükellef sayılabilmeleri için kulların önündeki bütün engelleri ortadan kaldırmak, sevap işleyen kulları mükâfatlandırıp âsi olanları cezalandırmak, insanları mükellef oldukları emir ve yasakları yapabilecek istitâatta yaratmak Allah'a vacip (vucûb 'alallah) olan şeylerdir. Ebu'l-Hasen Abdulcebbâr el-Hemedânî (ö. 415/1025), Allah'ın kulları sorumlu tutmakla onlara lütuf bahşettiğini, sevap kazanmayı mümkün hale getirdiğini ve kullara menfaat sağladığını belirtmiştir.²⁴

Mütekaddim Mâtürîdî kalamcıları teklifin sebep ve hikmetini kulların yaratılış amacından hareketle açıklama yoluna gitmiştir. Ebû Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî (ö. 333/944), Allah'ın bilinç sahibi bir varlık formunda yarattığı insanı mükellef kılmasının ve buna karşın ona emir ve nehiyler hakkında bilgilendirme yapmamasının hikmete aykırı olduğunu belirtmiştir. Ona göre emir ve yasakların hikmeti Allah'ı tanımaktır. Allah insanı, kendisini tanımla mükellef kılmıştır. Yararlı şeylerden kulları uzaklaştırması mümkün olmadığı gibi kullara zatını tanıma yollarını kapalı tutması da düşünülemez. Allah, "Vâhid ve Hakîm" isimlerine işaret eden bir alem yaratmıştır. Allah'ın, kulları bunu bilmekten mahrum bırakması muhaldir. Zaten böyle bir durumda âlemi yaratmanın aklî bir anlamı ve izahı kalmaz.²⁵ Eş'arî âlimlere göre ise bütün ilâhî eylemler hikmet ve adaletle gerçekleşmektedir. Ancak bu eylemlerde yarar sağlamak ya da bir zararı bertaraf etmek manasında bir hikmet aramanın gereği yoktur.²⁶

3. Mütekaddimûn Dönemi Mâtürîdîler'ine Göre Teklîf-i Mâ Lâ Yutâk

Teklîf ve istitâat dengesine ilişkin görüş beyan eden kalamcılar Allah'ın kulları güç yetiremeyecekleri şeyle sorumlu tutmadığı konusunda ittifak halindedir. Fakat mesele teorik düzlemde tartışılmıştır. Mu'tezilî ve Mâtürîdî kalamcılar Allah'ın kulunu güç yetiremeyeceği şeyle yükümlü tutmasının câiz

²⁴ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerh*, 510; Abdülcebbâr, *El-Muğnî fi ebvâbi't-tevhîd-i ve'l-Adl*, 11/134.

²⁵ Mâtürîdî, *Tevhîd*, 357-366; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005), 2/226-230.

²⁶ İbn Fûrek, *Mücerredü'l-Makâlât*, s. 140.; Mustafa Sinanoğlu, "Teklîf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/385-386.

olmadığını belirtmiştir. Öte yandan Eş'ariyye ve Cebriyye bunu aklen mümkün ve caiz görmektedir.²⁷

Numân b. Sâbit Ebû Hanîfe'ye (ö. 150/767) göre Allah, kullarına güçlerinin yetmeyeceği tekliflerde bulunmaz ve onları bilmedikleri şeyler hakkında mükellef tutmaz. Allah kullara, bilmelerine imkân olmayan şeylerden ötürü ceza vermez ve bilmedikleri mefhumlar konusunda onları sorumlu tutmaz. Ebû Hanîfe'ye göre Allah kulun üzerinde bulunduğu hali bilir ve kulun, bilmediği konulara girmesini arzu etmez. Ona göre "Allah inkâr edeni küfür halinde kâfir olarak bilir; daha sonra iman ederse onu iman halinde mümin olarak bilir ve sever."²⁸ İmam A'zam'a göre kulun asi olmasına uygun olan kudreti Allah'a itaat ve ibadet işlemesine de elverişlidir. İstitaât ne fiilden önce bulunur ne de fiilden sonra. Şayet fiilden önce olsaydı kulun Allah'a ihtiyacı olmazdı ki bu muhaldir. Şayet güç fiilden sonra olsaydı, söz konusu fiil istitaât bulunmadan yapılmış olacaktı ki bu da imkânsızdır.²⁹ Bilindiği gibi teklîf-i mâ lâ yutâk meselesi bu konuyla yakından ilgilidir. Zira istitaât fiil ile birlikte diyenler teklîf-i mâ lâ yutâk'ın caiz olduğunu kabul etmiş olmaktadır. Öte yandan istitaâtın fiilden önce olduğunu iddia edenler de genellikle bunu caiz görmemiştir.³⁰

Hicri birinci asır itibariyle kader konusuna, bu itibarla kulların fiillerine dair polemiklerde kendini gösteren istitâat kavramı mütekellimler tarafından iki anlamda kullanılmıştır. Birincisi fiilin tahakkuk etmesini sağlayan vasıtalarlardır. Sünnî ulemâ, kulun bir fiili gerçekleştirebilmesi için bedende o eyleme ait yeterlilik ve organın sıhhatli bir şekilde mevcudiyetini istitâat kavramıyla nitelemiş ve bunu "selâmetü'l-esbâb ve'l-âlât" ibaresiyle açıklamıştır. Kulun ilâhî mesajlara uymakla sorumlu tutulmasının en önemli şartı bu özelliklere hâiz olmasıdır. Bu durumda bulunan insan fiili yapma veya yapmama seçeneklerinden birine karar verir. Mâtürîdî'ye göre bu anlamdaki kudret fiilden önce insanda vardır. Zira söz konusu kudret aslında insanda bulunan ve em-

²⁷ Sinanoğlu, "Teklif", 2011, 40/386-387.

²⁸ Ahmed Efendi Beyazîzâde, *İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin İtikâdî Görüşleri*, çev. İlyas Çelebi (İstanbul: İFAV Yayınları, 2010), 108.

²⁹ Beyazîzâde, *Ebû Hanîfe*, 107.

³⁰ Harun Çağlayan, *Etik Açısından Mâtürîdî'nin Hidayet Anlayışı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 101-129.

redilen fiili yapabilme potansiyeli demektir. Buna sebepler kudreti de denmektedir. İkincisi ise eylemin gerçekleştirilmesini sağlayan güçtür. Bu güç, iradesiyle herhangi bir fiili gerçekleştirmek isteyen kulda bulunan bir niteliktir. Ehl-i Sünnet kelimalarına göre böyle bir istitâat, Allah'ın her eylem için ayrı ayrı olmak üzere insanda yarattığı bir arazdır.³¹

Teklîf-i mâ lâ yutâk hakkında Mâtürîdî, öncelikle sahip olunan istitaâtin itaat ile birlikte masiyete de elverişli olması konusunda üstadı Ebû Hanîfe'ye atıfta bulunarak onun görüşünü onaylamaktadır. Ona göre, bir şeyin kendisiyle zıddını gerçekleştirmeye kudretinin olması fikri benimsenmelidir. Böylece taat ve masiyet beşerî güç ile gerçekleşmiş olacaktır. Bir eylemin gerçekleşmesine kudreti bulunduğu halde bu eylemin zıddı için aynı kudretin bulunmaması, söz konusu kudret ile meydana gelecek olgu ve olayların iradî değil tab'an meydana geldiğini göstermektedir. Söz konusu eylem iradî bir tarzda gerçekleşmeyince kulun sorumluluğundan bahsedilemez. Görüleceği üzere Mâtürîdî'nin düşünce sisteminde kalbin ameli olarak iman veya inkâr filleri, tevfiik ve hızlan bağlamında kudret meselesinin bir alt konusu olmaktadır. Nitekim ona göre teklife konu olması bakımından kudret, insanın iyi veya kötüye yönelik iradesi neticesinde şekillenmektedir.³²

Mâtürîdî, istitâatın iki zıt eylemi gerçekleştirmeye uygun olduğunu kabul etmektedir. Kudretin iki ihtimalden (taat-masiyet) birini gerçekleştirmesi durumu mümkündür. Şayet kudret iman ve taat yolunu seçip hareket ettiyse, burada kula sağlanan ilâhî bir destekten bahsedilmelidir. Bu destek tevfiik veya maûnet türünden bir yardımdır. Eğer kudret masiyete yöneldiyse, kulun içinde bulunduğu hal üzere terk edilmesi (hızlan) durumu ortaya çıkmaktadır. Söz konusu kudretle iki fiil birden gerçekleşmez. Zira iki zıt fiili aynı zaman diliminde gerçekleştirmek mantıksal bir paradoksu beraberinde getirir. Dolayısıyla istitaâtin zıt fiillerden sadece birini gerçekleştirmesi mümkündür.³³

³¹ Mâtürîdî, *Tevhîd*, 356-366; Yusuf Şevki Yavuz, "İstitâat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/399-400.

³² Çağlayan, *Etik Açısından Mâtürîdî'nin Hidayet Anlayışı*, 100-111.

³³ Mâtürîdî, *Tevhîd*, 363-366.

Mâtürîdîler, teklîf-i mâ lâ yutâk'ın caiz olmadığına delil olarak Bakara suresi 286. ayeti göstermektedir: “Allah kişiyi güç yetiremeyeceği şeyle mükellef kılmaz.”³⁴ Ayette geçen “vüs” kelimesi takat, güç anlamına gelmektedir. Mâtürîdîler'e göre teklîf-i mâ lâ yutâk'ın caiz olmadığını gösteren başka ayetler de mevcuttur.³⁵ Örneğin Bakara suresinde geçen “(O sayılı günler), insanlar için bir hidayet rehberi, doğru yolun ve hak ile batılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur'an'ın kendisinde indirildiği Ramazan ayıdır. Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun. Allah, size kolaylık diler, zorluk dilemez. Bu da sayıyı tamamlamanız ve hidayete ulaştırmasına karşılık Allah'ı yüceltmeniz ve şükretmeniz içindir.”³⁶ ayeti Mâtürîdîlerin görüşünü destekler mahiyettedir. Bu ayette Allah'ın kulları için kolaylık dilediği, kulun gücü nispetinde ibadet etmesinin caiz olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca “Eli geniş olan, elinin genişliğine göre nafaka versin. Rızık dar olan da Allah'ın ona verdiği (o ölçüde) harcasın. Allah, bir kimseyi ancak kendine verdiği ile yükümlü kılar. Allah, bir güçlükten sonra bir kolaylık yaratacaktır.”³⁷ ayeti de yukarıda geçen ayetin içerdiği muhtevaya, mantıksal olarak yakın bir karakter ortaya koymaktadır. A'raf suresinde geçen, “İman edip salih ameller işleyenlere gelince -ki biz kişiye ancak gücünün yettiğini yükleriz- işte onlar cennetliklerdir. Onlar orada ebedî kalıcıdırlar.” ayeti, Bakara suresi 286. ayetin içerdiği anlam ve verdiği mesaj itibariyle Mâtürîdî düşünceleri desteklemektedir. Söz konusu iki ayette de Allah'ın kullara, güç yetiremeyecekleri şeyleri teklif etmeyeceği belirtilmektedir. Bakara suresi 185. ve Talak suresi 7. ayetlerde ise Allah'ın kulları için kolaylık dilediği ve kulların ibadetleri gücü nispetinde yapabilecekleri haber verildiğinden bu ayetler “Teysîr” ayetleri şeklinde isimlendirilmiştir.³⁸

Mâtürîdîler fikirlerine muhtemel itirazlardan bazılarını zikrederek cevaplamıştır. Örneğin: Bakara suresi 286. ayette geçen “Ey Rabbimiz! Bizden öncekilere yüklediğin musibetler gibi bize ağır yük yükleme” cümlesine binaen, eğer teklîf-i mâ lâ yutâk caiz değilse, kul neden böyle bir talepte bulunsun? Demek

³⁴ Bakara, 2/286.

³⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 2/226-228.

³⁶ Bakara, 2/185.

³⁷ Talak, 65/7.

³⁸ Süleyman Koyuncu, “Güç Yetirilemeyen Teklif Caiz Midir?”, *New World Sciences Academy* 7/4 (2012), 236.

ki Allah kula güç yetiremeyeceği şeyi yüklüyor ki kul bunun aksini dua yoluyla Allah'a arz ediyor. Bu muhtemel itiraza karşı Mâtürîdîlerin cevabı şöyledir: Söz konusu ayetle Allah'tan yardım dilemek ve O'na sığınmak caizdir. Çünkü Allah dilerse koca bir dağ kullarının üzerine devirerek onları öldürebilir. Ayetteki "haml" kelimesi, böylesine ağır bir yükü kula yüklememesi için Allah'a sığınmayı ve O'na dua etmenin caiz olduğunu kastetmektedir. Fakat Allah'ın kullara "Şu dağ yüklenirseniz sizi mükafatlandıracağım; yüklenmezseniz cezalandıracağım." şeklinde teklifte bulunması caiz değildir. Zira Allah böyle bir teklifte bulunmaz. Sonuç olarak, kulların söz konusu ayetle Allah'a dua edip sığınması, Allah'ın kulu ağır yükle mükellef kılmasının caiz olmasından dolayıdır. Öte yandan Allah'ın böylesine bir yükü, ceza veya mükafat nispetinde kula yüklemesi caiz değildir.³⁹

Mâtürîdî'ye göre, teklîf-i mâ lâ yutâk aklen ve şer'an caiz değildir.⁴⁰ Ona göre kulun fiili gerçekleştirebilmesi için sahip olması gereken kudret iki kısımda incelenmiştir. Bunlardan birincisi kulun henüz fiil tahakkuk etmeden önce sahip olduğu, söz konusu fiili gerçekleştirebilecek potansiyeldir. İkincisi ise kulun fiil anında sarf ettiği ve fiil anında yaratılan güçtür. Mâtürîdî'ye göre kudret fiilden önce olduğundan kulda fiilden önce var olan bir kudretin fiilleri gerçekleştirme potansiyeli bellidir. Dolayısıyla Allah'ın, ölçüsü ve sınırı belli olan bir kudrete, güç yetiremeyeceği teklifte bulunması caiz değildir. Mâtürîdî, güç yetirilemeyecek teklifin şer'an vâkî, aklen caiz olmamasının sebebi olarak, böyle bir durumun Allah'ın ilim, hikmet, adalet ve kemâline aykırı olmasını göstermektedir.⁴¹

Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî (ö. 493/1100)'ye göre, her ne kadar Allah'ı teklîf-i mâ lâ yutâk konusunda sınırlandırmak doğru bir tavır olarak kabul edilmese de o, Allah'ın kula ancak güç yetirebileceği şeyler yükleyeceğini belirtmiştir. Pezdevî, Bakara 286. ayette geçen, Allah'ın kimseye gücünün üstünde yük yüklemeyeceği anlamındaki ayeti, şöyle yorumlamıştır: Buradaki güç yetme

³⁹ Ali b. Sultan Muhammed Aliyyül Kârî, *Şerhu'l-fıkhi'l-ekber* (Mısır, 1323), 127-128; Koyuncu, "Güç Yetirilemeyen Teklîf Caiz Midir?", 236.

⁴⁰ Temel Yeşilyurt, "Mâtürîdîlik-Eş'arîlik Karşılaştırması", *Kelâm El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 164.

⁴¹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 2/226-230; Mâtürîdî, *Tevhîd*, 357-366; Hülya Alper, *Mâtürîdî* (İzmir: DİB Yayınları, 2019), 104-109.

anlamındaki “vüs’ “ kelimesinden kastedilen organlar ve araçlardır. Pezdevî, Mu’tezile’nin konuya ilişkin düşüncesini değerlendirirken, Mu’tezile’nin kudreti fiilden önce şeklinde kabul ettiğini ve bu görüşüyle hata içinde olduğunu belirtmiştir. Ona göre Mu’tezile gibi düşünmenin, kulun kendi fiillerinin yaratıcısı olduğunu kabul etmeye götürdüğünü ifade etmiştir. O, istitaâtin fiilden önce olduğunu kabul edenleri sıralarken, Kaderiyye, Mu’tezile, Havâric ve Şîa’yı zikretmiş, Mâtürîdîleri bu ekoller arasında görmemiştir. Dahası kudretin fiilden önce olduğu görüşünü aklî ve naklî delillerle çürütme yoluna gitmiş, bilhassa kader konusunda insanın kendi fiillerinin yaratıcısı olmaya yol açtığı gerekçesiyle söz konusu düşünceyi eleştirmiştir.⁴²

Anlaşıldığı kadarıyla Pezdevî kudretin fiilden önce mi yoksa fiille birlikte mi olduğu konusunda üstadı Mâtürîdî’nin yolunu takip etmiş, onun görüşünü benimsemiştir. Onun Mâtürîdî ile aynı fikirde olmadığı konuda Ebû Hanîfe’nin görüşünü benimsediği söylenebilir. Zira Ebû Hanîfe de istitaâtin fiil ile beraber olduğunu savunmuştur. Burada muhtemel bir durumdan bahsetmek gerekirse, Pezdevî’nin bu düşünceye sahip olmasının nedeni Mâtürîdî’nin ikili kudret anlayışında saklı olabilir. Zira Pezdevî’nin burada, Mâtürîdî’nin fiil anında sahip olunan güç anlamındaki kudret düşüncesini benimsemiş olması uzak bir ihtimal değildir.

Ebü’l-Muîn en-Nesefî (ö. 508/1115), teklif meselesini açıklarken öncelikle insanın akıl ve irade sahibi olması yönüyle teklife ve imtihana uygun bir mahiyette yaratıldığını kaydetmiştir. Ona göre insanın teklife muhatap olabilmesi için akıl, irade, güç ve istitaât gibi birtakım özelliklere sahip olması gerekmektedir. Nesefî’ye göre âlemin hikmet, ölçü, düzen ve gaye açısından yaratılmış olması ile insanın yaratılış nitelikleri arasında kayda değer bir ilişki söz konusudur. Bu sebeple mükellefe teklif yönelterek bunun mükâfat ya da cezayı gerekli kılacağına bildirilmesi, kulun yükümlülükleri yerine getirebilecek potansiyele sahip olmasıyla mümkündür.⁴³

⁴² Pezdevî, *Usûlü’l-dîn*, 120-130; Ebu’l-Yusr Pezdevî, *Usûlü’l-dîn (Ehl-i Sünnet Akâidi)*, çev. Şerafettin Gölcük (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2013), 173-185.

⁴³ Ebu’l-Muîn Meymun b. Muhammed Nesefî, *Kitâbü’t-temhîd li kavâidi’t-tevhîd* (Mektebetü Ravzatı’ş-Şerife, 2006), 85-93; Ebu’l-Muîn Meymun b. Muhammed Nesefî, *Bahrü’l-Kelâm*

Nesefî üstadı Mâtürîdî gibi teklifin imkânını ikili kudret teorisiyle ele almaktadır. İstitaâtın fiilden önce olmasının imkânı noktasında herhangi bir ihtilaf olmadığını belirten Nesefî Mâtürîdîler ile Mu'tezile ve Kerrâmiye arasındaki tartışmanın fiille birlikte olan istitaât hakkında olduğunu ifade etmiştir. Ona göre Mu'tezile ve Kerrâmiye'nin bu meseledeki kaygısı, söz konusu istitaât, fiilden önce yoksa, kulun emir ve nehyi tahakkuk edecek kudreti olmadığı halde kendisine teklif edileceği için yükümlülük cihetinde bu durum caiz değildir. Fakat Nesefî'ye göre böylesine kaygıya gerek yoktur. Çünkü teklifin sıhhati eylemin tahakkuk etmesi için gereken fiziksel şartların ve imkânların mevcut olması, uzuvların sıhhatli olması manasındaki fiilden önce olan kudrete dayanmaktadır. Zira fiziksel şartların uygun ve uzuvların tam olması halinde yükümlü kul, bir fiili gerçekleştirmeye niyetlenip yönelirse onun için gerçek bir güç hasıl olur. Fakat söz konusu kudretin tahakkuk etmemesi, kulun fiile yönelmemesinden dolayıdır. O halde fiilin tahakkuk etmesini sağlayan ikinci kudret, fizikî ve bedenî şartların mevcut olmasına bağlıdır. Bu şartlar yoksa kulun mükellef olması caiz değildir. Aksi durumda icbar oluşacağından kul mükellef tutulamaz.⁴⁴

Nesefî'nin nazarında, fiilin gerçekleşmesinde kulun kendi iradesiyle eyleme yönelmesi kayda değer bir meseledir. Kuldaki söz konusu karar ve yönelişin akabinde, sünnetullah çerçevesinde eylem yaratılmakta, kul da bu eylemi özgür iradesiyle kesb etmektedir.⁴⁵ Bu durumda yaratma ve kesb fiilleri bereber tahakkuk ettiğinden, Allah ve kul için bir cebir söz konusu değildir. Nesefî'ye göre ödül ve cezanın hak edilmesi, kula verilen fiil işleme kudretinin cüz-i iradeyle kesbe dönüşmesine müteallıktır.⁴⁶ Ödül ve ceza kulun fiiline müteallık olduğundan fiile kudreti olmayan bir kimse için emir ve nehyi yöneltmek imkânsızdır.⁴⁷

(İstanbul: Gelenek Yayınları, 2010), 23-27; Ebu'l-Muîn Meymun b. Muhammed Nesefî, *Tevhidin Esasları*, çev. Hülya Alper (İstanbul: İz Yayınları, 2017), 85-90.

⁴⁴ Nesefî, *Temhîd*, 85-93.

⁴⁵ Ebu'l-Muîn Meymun b. Muhammed Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille Fî Usûli-Dîn* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 2/228.

⁴⁶ Nesefî, *Bahrü'l-Kelâm*, 24-27; Mücteba Altıntaş, "Ebü'l-Muîn en-Nesefî'de Teklifin İmkân ve Boyutları", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (2021), 510.

⁴⁷ Nesefî, *Temhîd*, 85-93.

Mâtürîdî âlimlerden Ömer en-Nesefî (ö. 537/1142), istitaâtin kulun fiili ile başladığını ve yine onun fiili ile sona erdiğini belirtmiştir. Kula fiil anında verilen bu güç, eylemi gerçekleştiren kudretin kendisidir. Bununla birlikte, istitaât, sebeplerin ve organların tam ve salim olması ile vardır. Bu kabulden hareketle Ömer en-Nesefî, Allah'ın kula gücünün üstünde olan bir şeyi teklif etmeyeceğini ifade etmiştir. O bu düşüncesini Bakara suresinde geçen "*Allah, hiç kimseye, gücünün yeteceğinden başkasını yuklemez.*"⁴⁸ ayeti ile desteklemiştir.⁴⁹ Görüldüğü gibi Ömer en-Nesefî, teklif-i mâ lâ yutâk konusunda mensubu bulunduğu mezhebe muhalif görüş ortaya koymamış, Mâtürîdî'nin ikili kudret taksimatına paralel düşünceler ileri sürmüştür. O her ne kadar fiil anında var olduğunu söylediği bir güçten bahsetse de bu gücün gerçekleşebilmesi için fiilden önce şart, imkân ve organların tam olması gerektiğine dikkat çekmiştir. Ömer en-Nesefî buradan hareketle teklif-i mâ lâ yutâk'ın caiz olmadığını belirtmiştir.

Mâtürîdî âlimlerden Nûreddin Sâbûnî (ö. 580/1184) de Mâtürîdî ve Pezdevî ile aynı düşünceyi paylaşarak teklif-i mâ lâ yutâk'ın caiz olmadığını belirtmiştir. Bu konuda Eş'arîler'in Mâtürîdîler'e muhalefet ettiğini ifade eden Sâbûnî, kör bir kimseyi görmekle, kötürüm birini yürümekle mükellef kılmak hikmete aykırı olduğundan teklif-i mâ lâ yutâk, Hakîm olan Allah'a nispet edilemez. Sâbûnî meselenin daha iyi anlaşılması için teklifin tarifini yapmıştır. Ona göre teklif, Allah'ın kula zorluk ve meşakkat verecek bir fiili imtihan amacıyla emretmesidir. Şayet kul teklifi yerine getirirse mükafatlandırılacak, getiremezse cezalandırılacaktır. Sâbûnî'ye göre böyle bir fiilin kul tarafından gerçekleştirilebilecek mahiyette olması gerekmektedir.

Nûreddin Sâbûnî, Bakara suresi 286. Ayette geçen "*Ey Rabbimiz! taakat getiremiyeceğimiz şeyleri bize yukleme.*" manasındaki ayet ile ilgili olarak da burada kulun güç yetmeyecek işlerin emredilmesinden Allah'a sığındığını belirtmiştir. Ona göre Allah'ın insanların üzerine bir dağı ya da duvarı yüklemesi ve böylece insanların ölmesi mümkün ve caizdir. Ancak Allah'ın bir kimseyi, söz konusu dağ veya duvarı taşıdığı taktirde mükafatlandırması, taşıyamadığı

⁴⁸ Bakara, 2/286.

⁴⁹ Ömer Nesefî, *Akâid*, çev. Seyit Ahsen (İstanbul: Bayrak Yayınları, 1990), 100-103; Sa'düddîn Teftazânî, *Şerhü'l-Akâid* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2014), 91-92.

taktirde cezalandırması, dolayısıyla kulu bu konuda mükellef tutması caiz değildir. Zira böyle bir teklif hikmetten uzaktır. Sâbûnî muhtemel bir itiraz üzerinden hareketle Kur'an'da geçen, Allah'ın meleklere hitaben "Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi bana bunların isimlerini bildirin" şeklindeki ilahî beyanı ele almıştır. Burada Allah, meleklerin eşyaların ismini bilmediğinden haberdar idi. Meleklerin isimleri söylemekten aciz ve bilgisiz olduğunu bildiği halde Allah'ın onlara böyle bir teklifte bulunması teklif-i mâ lâ yutâk'ın caiz olduğunu göstermektedir. Sâbûnî, bu itirazı şöyle cevaplandırmıştır: Allah'ın meleklerden bu isteği, gerçek anlamda bir teklif değildir. Burada asıl amaç meleklerin acizliğini açıkça ortaya koymaktır. Böyle bir istek caizdir.⁵⁰

Sâbûnî'nin muhtemel itiraz olarak gördüğü diğer bir soru şöyledir: Allah, iman etmeyeceklerini bilmesine rağmen Firavun ve Ebû Cehil'i imanla mükellef tutmuştur. Bu teklif-i mâ lâ yutâk'ın caiz olduğunu göstermez mi? Sâbûnî'ye göre böyle bir soru sormak, icmâyı ve Allah'ın haber verdiği mesajı görmemek demektir. Zira neredeyse bütün Müslümanlar, teklif-i mâ lâ yutâk'ın vâkî olmadığı konusunda hemfikirdir. Esas tartışma bu meselenin aklen caiz olup olmaması ile ilgilidir. İlahî mesaj ise Bakara 286. ayette geçen "Allah hiç bir kimseyi gücünün yeteceğinden başkasıyla mükellef tutmaz."⁵¹ buyruğudur. Bu ayet tartışmaya mahal vermeden teklif-i mâ lâ yutâk'ın caiz olmadığını ortaya koymaktadır.⁵²

Görüldüğü gibi Sâbûnî teklif-i mâ lâ yutâk'ın caiz olmadığını çeşitli delillerle kanıtlama yoluna gitmiş, bu konuda üstatlarının yolunu terk etmemiştir. Ona göre Allah'ın, insana güç yetiremeyeceği işi yüklediği vâkî değildir. Böyle bir şey aklen de caiz değildir. Zira Allah hikmet ve adalet sahibidir. Teklif-i mâ lâ yutâk ise hikmete aykırı bir tutumdur. Sâbûnî bilhassa Allah'ın insana yönelttiği tekliflerin -kul güç yetirebilirsin veya yetiremesin- mükafat ve cezaya müteallik olmasına karşı çıkmaktadır.

⁵⁰ Nüreddin Sâbûnî, *el-Bidâye fî usûli'd-dîn* (Mısır: Mektebetü'l-Felsefiyye, 1969), 118-120; Nüreddin Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn (Mâtürîdiyye Akâidi)* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014), 143-145.

⁵¹ Bakara, 2/286.

⁵² Sâbûnî, *Bidâye*, 118-122.

Özetlemek gerekirse, Mâtürîdîler'e göre fiil kudreti olmayan kulun mükellef tutulması aklen muhaldir. Teklif ve kudret ilişkisini, kudretin iki zıt eylemi gerçekleştirmeye uygun olduğu kabulüyle değerlendiren Mâtürîdî'ye göre, bir fiilin tersini isleme gücünden mahrum olmak eylemlerin iradî değil, zorunlu (tab'an) gerçekleşmesi anlamına gelmektedir. Fiilin cebrî bir tarzda tahakkuk etmesi durumunda da gerçek fiil ve fail olmayacağından teklif ve dünya imtihanını boşa çıkaracak, âlemin ontolojik hakikati anlamsız olacaktır. Zira kulun fiil kudreti olmayınca teklifin muhatabı olarak mükellef olup imtihana tâbî olması abestir.⁵³ Mâtürîdî gelenekte Sadruşşerîa ve İbnü'l-Hümâm es-Sivâsî gibi bazı bilginler kulun kendi fiilinin yaratıcısı olmadığını belirtmelerine karşın, Allah'ın mutlak kudretini ve yaratıcılığını halele uğratmışlar gibi bir ithamla karşı karşıya kalmışlardır. Bu durum onların teklif-i mâ lâ yutâk ile ilgili görüşlerinin de net bir şekilde anlaşılmasına engel olmuştur.⁵⁴

4. Diğer Ekollerde Teklîf-i Mâ Lâ Yutâk

Teklîf-i mâ lâ yutâk konusunda mütekaddim Eş'arî âlimler genel olarak, Allah'ın kula güç yetiremeyeceği şeyi teklif etmesini fiilen değil yalnızca akli açıdan câiz görmektedir. Onlar Allah'ın yüce bir yaratıcı, her şeyin tek sahibi ve mutlak iradeyi tasarrufu altında bulunduran bir varlık olmasını dikkate alarak görüş beyan etmektedir. Ayrıca Eş'arî kelamcılara göre istitâat iki zıt eylemi gerçekleştirmeye elverişli değildir. Bundan dolayı her eylem için ayrı bir kudretin olması gerekir. Dolayısıyla inkâr eden insan küfre karar vererek kudretini o doğrultuda kullandığı zaman diliminde imanı (küfrün zıddı) gerçekleştiremez. Ebu'l-Hasan el-Eş'arî (ö. 324/935-36) nazarında Allah'ın insana güç yetiremeyeceği bir şeyi teklif etmesi mavzu bahis olsa da bu kişinin, aciz olmasından dolayı değil, küfre yönelik iman tercih etmemesi sebebiyledir.⁵⁵

Müteahhirûn dönemi kelamcılarında bazıları Eş'arî'nin Teklîf-i mâ lâ yutâk'ı aklen caiz kabul etmediğini belirtse de onun insanın eylemleri çer-

⁵³ Ulrich Rudolph, *Mâtürîdî*, çev. Özcan Taşçı (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017), 483-493; Altıntaş, "Nesefî'de Teklîf", 508-509.

⁵⁴ Abdullah Namlı, "Sadruşşerîa ve İbnü'l-Hümâm'a göre Cüz'î İrâdenin Yaratmanın Konusu Olup-Olmadığı Meselesi", *Kader Dergisi* 18/1 (2020), 152-176.

⁵⁵ Ebu'l-Hasan Eş'arî, *el-Lüma' fi'r-red 'alâ ehli'z-zeyğ ve'l-bida* (Beyrut, 1955), 93-115; Ebu'l-Hasan Eş'arî, *el-İbâne ve Usûlü Ehlî's-Sünnet*, çev. Ramazan Biçer (İstanbul: Gelenek Yayınları, 2010), 84-87, 144-149.

çevesinde temel aldığı iki ilkesi, aslında teklif-i mâ lâ yutâk'ı aklı açıdan caiz kabul ettiğini göstermektedir. Bu ilkelerden birincisine göre kişinin fiili icra etmesini sağlayan kudret fiil ile birliktedir. Kula yöneltilen teklif ise fiilden önce -kul henüz fiili icra edebilecek güce sahip değilken- gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu tam olarak teklif-i mâ lâ yutâk'tır. İlkelerden ikincisine göre ise insanın söz konusu fiilin gerçekleşmesinde herhangi bir etkisi mevzu bahis değildir. Fiil insanın kudretiyle değil, Allah'ın ezeli kudretiyle gerçekleşmektedir. Bu durumda kul, yaratılan bu kudrete bir anlamda mecbur bırakılmıştır. Dolayısıyla kul gücünün yetmeyeceği bir şeyle mükellef kılınmış olmaktadır.⁵⁶

Eş'arîler'in geneli teklif-i mâ lâ yutâk'ın caiz olduğunu kabul etse de mezhep içerisinde tam bir birlik söz konusu değildir. Örneğin Mütekaddimûn döneminin son Eş'arî temsilcisi Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî (ö. 478/1085), Eş'arîler'in genel görüşüne muhalif fikirler ortaya atmış, teklif-i mâ lâ yutâk'ın caiz olmadığını beyan etmiştir.⁵⁷

Eş'arîler içerisinde Teklif-i mâ lâ yutâk'ın caiz olmadığını kabul edenler olsa da genel kanaate göre güç yetirilemeyen şeyin kula teklifi caizdir. Onlara göre fiilin gerçekleşmesini sağlayan kudret fiil ile birliktedir. Ayrıca iyiliği icra edecek olan kudret ile masiyeti doğuracak olan kudret birbirinden farklıdır. Dolayısıyla Allah'ın kula kaldırmayacağı teklifte bulunması aklen caiz olmakla birlikte şer'an vâkî değildir.⁵⁸ Eş'arîler'in savundukları görüşü desteklemek için kullandıkları en önemli argüman ise Bakara suresinde geçen "Ey Rabbi-

⁵⁶ Kozalı, "Güç Yetirme", 261.

⁵⁷ Cüveynî, teklif kelimesiyle bir eylemin talep edilmesi kastediliyorsa, mantıksız bir şeyin teklif edilmesinin caiz olmadığını belirtmiştir. Ancak teklifte talep manası yoksa ve siga itibarıyla teklif mevcutsa buna mecazi teklif denir ki bu anlamda teklif-i mâ lâ yutâk caizdir. Örneğin, "Aşağılık maymunlar olun." (Bakara, 2/65) ayetinde geçen ifade siga itibarıyledir. Bu durumda "Biz onları aşağılık maymunlar yaptık, onlar da öyle oldular." şeklinde bir anlam oluşmaktadır. Cüveynî'ye göre, Ebû Cehil'in iman etmeyeceğini bildiği halde, Allah'ın onu mükellef kılması teklif-i mâ lâ yutâk değildir. İmâmü'l-Harameyn Cüveynî, *el-Burhân fî usûli'l-fıkh* (Katar, 1399), 1/104; Kozalı, "Güç Yetirme", 262.

⁵⁸ Süt, "Teklif-i Mâ Lâ Yutâk", 283-308; Kozalı, "Güç Yetirme", 247-265; Canan Üzel, "Mu'tezile ve Eş'arî Mezheplerinin Kulun Sorumluluğu Bağlamında İnsan Fiileri ve Teklif-i Mâ Lâ Yutâk Mukayesesi", *Ağrı İslâmî İlimler Dergisi* 10 (2022), 104-122.

miz! Bize kaldırmayacağımız yük yükleme..."⁵⁹ manasındaki ayettir. Onlara göre şayet teklif-i mâ lâ yutâk caiz olmasaydı, bu konuda Allah'tan yardım dileyip dua etmek abes ve muhâl olurdu.⁶⁰

Mu'tezile kelamcılarına göre Allah'ın, kullarına güç yetiremeyecekleri teklifte bulunması aklen caiz değildir, şer'an da vâkî olmamıştır. Onlar görüşlerini desteklemek için şu ayetleri ileri sürmüştür:

*"Allah bir kimseyi gücünün yetmeyeceği şeyle mükellef kılmaz."*⁶¹

*"O (Allah) din işlerinde üzerinize bir zorluk yüklemedi."*⁶²

*"Allah din konusunda ağır teklifleri sizin için hafifletmek istemektedir. Çünkü İnsan sabır ve tahammül konusunda aciz yaratılmıştır."*⁶³

*"Allah size kolaylık diler, zorluk dilemez."*⁶⁴

Mu'tezile'ye göre "teysir" ayetleri şeklinde isimlendirilen bu ayetler, sıırlı yetilere sahip olan insanın, güç yetirilemeyecek konularda mükellef kılınmasının önünü kapatmaktadır. Zira kulları için kolaylık dileyen, onları mükafatlandırmayı arzulayan Yüce Allah'ın kullarını, üstesinden gelemeyecekleri ve dolayısıyla imtihanı kaybedip, mükafata değil azaba müstahak oldukları şeylerle mükellef kılması muhaldir.⁶⁵

Mu'tezile'den Kâdî Abdülcebâr'a göre kudret fiille birlikte değil, fiilden öncedir. Şayet kudret fiilden önce olursa, kâfirin imana kudreti yetmez. Dolayısıyla Allah'ın, ona iman etmeyi emretmesi abes olur. Çünkü Allah kullarını güç yetiremeyecekleri şeylerle mükellef kılmaz. Mu'tezile'ye göre Allah'ın zekâtı sadece nisap miktarı mala sahip olan zenginlere farz kılması, teklif-i mâ

⁵⁹ Bakara, 2/286.

⁶⁰ Koyuncu, "Güç Yetirilemeyen Teklif Caiz Midir?", 236.

⁶¹ Bakara, 2/286.

⁶² Hacc, 2/185.

⁶³ Nisâ, 4/28.

⁶⁴ Bakara, 2/185.

⁶⁵ Nezir Maviş, "Naslar ve İnsan Fıtratı Bakımından Teklif-i Mâ Lâ Yutâk'ın Konumu", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (Ocak 2022), 89-116.

lâ yutâk'ın caiz olmadığını göstermektedir.⁶⁶ Zira zekâtın sahih olmasının şartı zengin olmaktır. Aynı şekilde Allah iman etmeye kudreti olmayan kâfire imanı emretmez. Çünkü iman etmeden önce iman etme kudretinin olması gerekmektedir. Kâfirin ise iman etmeye kudreti olduğu gibi küfre de kudreti vardır, ancak o küfrü tercih etmiştir.⁶⁷ Şîa da Mu'tezile'ye yakın bir tavır ortaya koyarak, teklif-i mâ lâ yutâk'ın aklen câiz olmadığını ileri sürmüştür.⁶⁸

Ebü'l-Hüseyin el-Basrî (ö. 436/1044) kulun güç yetiremeyeceği şeyin onun için imkânsız olduğunu, kulun o fiili gerçekleştirmeye kâdir olmadığını ve dolayısıyla teklif-i mâ lâ yutâk'ın caiz olmadığını ifade etmiştir. Ona göre teklif-i mâ lâ yutâk kabîh bir fiildir. Allah da kabîh fiiller işlemekten münezzehtir.⁶⁹ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), Bakara suresi 286. ayette geçen teklif ile ilgili kısmı değerlendirirken, gerek bu ayetin gerekse "teysir" ayetlerinin Allah'ın adalet ve merhametine işaret ettiğini ifade etmiştir. Ona göre kul açısından, günde beş vakit namazdan fazla namaz kılmak, bir aydan fazla oruç tutmak veya birden çok hacca gitmek kulun gücü açısından mümkün olmakla birlikte, Allah'ın adalet ve rahmetinin bir gereği olarak bunları emretmemiştir.⁷⁰ Selef uleması ise teklif-i mâ lâ yutâk meselesinde nakilde aktarılanlarla yetinmiş, Allah'ın kuluna gücü seviyesinde sorumluluk yüklediğini kaydetmiş, kulun kudretinin yetmeyeceği bir mükellefiyeti ona teklif etmesinin aklen câiz olup olmadığını polemigine girmeyi caiz görmemiştir.⁷¹

Özetlemek gerekirse, Mu'tezile'ye göre kudret fiilden önce gelmektedir. Ayrıca masiyet ve taate dair kudret ayrı ayrı değildir. Taate güç yetirebilen kudret masiyete de güç yetirebilir. Söz konusu ayetleri ve aklî mülahazaları

⁶⁶ Bozkurt, "Kâdı Abdülcebbar'ın Teklif Anlayışı", 211-231; Abdülnâsır Süt, *Mu'tezile ve Ahlak* (İstanbul: İz Yayınları, 2016), 93-106.

⁶⁷ Kâdı Abdülcebbar, *Şerh*, 78-80; Orhan Şener Koloğlu, *Cübbâtiler'in Kelâm Sistemi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), 339-360.

⁶⁸ Ebü Abdillâh Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât fî Mezâhibi'l-Muhtârât* (Tahran, 1372), 50-60; Süt, "Teklif-i Mâ Lâ Yutâk", 296.

⁶⁹ Halil İbrahim Delen, Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Kelâm Sistemi (İstanbul: Fecr Yayınları, 2023), 253-255.

⁷⁰ Ebu'l-Kâsım Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Çavâmidit-Tenzîl*, ed. Murat Sülün (İstanbul: TYEKBY, 2018), 1/864.

⁷¹ Sinanoğlu, "Teklif", 2011, 40/385-387.

birlikte değerlendiren Mu'tezile bilginleri teklif-i mâ lâ yutâk'ı aklen caiz görmemektedir. Onların teklif konusundaki yaklaşımları, kader ile ilgili fikirlerini de etkilemiştir. Bu itibarla onlar kulun kendi fiilinin yaratıcısı olduğunu kabul etmiştir.⁷²

5. Teklîf-i Mâ Lâ Yutâk ile İlgili Tartışmalarda Mâtürîdîler'in Konumu

Teklif-i mâ lâ yutâk konusunda Mu'tezile'nin genel olarak net bir tavra sahip olduğu söylenebilse de aynı şeyi Eş'arî ve Mâtürîdî ekolleri için söylemek zordur. Zira bu ekoller genel teamüllere sahip olmakla birlikte mezhep içinde farklı fikirler ortaya atan kelamcılarını barındırmaktadır. Teklif-i mâ lâ yutâk tartışması temelde aklen ve şer'an olmak üzere iki bağlamda ele alınmış görünmektedir. Kendi içinde birtakım ihtilafları ve görüş farklılıklarını barındırmakla birlikte genel kanaate göre teklif-i mâ lâ yutâk şer'an vâkî olmamıştır. Bununla birlikte, Ebû Leheb, Firavun ve Ebû Cehil gibi şahısların iman teklifine muhatap olmalarını öne sürerek teklif-i mâ lâ yutâk'ın şer'an vâkî olduğunu ileri sürenler olmuştur.⁷³ Asıl tartışma ise teklif-i mâ lâ yutâk'ın aklen caiz olup olmadığı ile ilgilidir.

Mu'tezile, teklif-i mâ lâ yutâk meselesini ele alıp değerlendirmeden önce teklif, mükellef ve mükellefin şartları ve özellikleri üzerinde uzun uzun izahlar yapmıştır.⁷⁴ Mu'tezile âlimleri adaletin, teklifin ve imtihanın bir gereği olarak teklif-i mâ lâ yutâk'ı aklen caiz kabul etmediği gibi şer'an da vâkî olmadığını ileri sürmüştür. Onlara göre kudret fiilen öncedir. Ayrıca kendisiyle taat gerçekleştirilebilecek bir kudret, aynı zamanda masiyet için de elverişlidir. Buradan da onların sahip olduğu kader görüşü ortaya çıkmaktadır. Bilindiği gibi Mu'tezile kader konusunda,⁷⁵ insanı kendi fiilinin yaratıcısı olarak kabul etmektedir.⁷⁶ "Kul ister kul yaratır." söylemi, bahsi geçen fiil-kudret ilişkisinin bir çıktısıdır. Onlara göre kudretin fiil anında yaratılması, bir fiilin

⁷² Maviş, "Teklif-i Mâ Lâ Yutâk'ın Konumu", 89-116.

⁷³ Koyuncu, "Güç Yetirilemeyen Teklif Caiz Midir?", 238-240.

⁷⁴ Abdülcebbar, *El-Muğnî fi ebvâbi't-tevhîd-i ve'l-Adl*, 11/367-422.

⁷⁵ Kader konusunda farklı bir değerlendirme yapan Mu'tezile'den Amr b. Ubeyd'in kadere dair görüşleri için bkz. Osman Aydın, "İlk Mu'tezile'nin Özgür İrade Söylemi: Amr b. Ubeyd ve Kader Anlayışı", *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2002), 127-146.

⁷⁶ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Kader", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/58-63.

iki defa ve iki ayrı özne tarafından icra edilmesi anlamına gelmektedir ki bu aklen caiz değildir.⁷⁷

Teklif-i mâ lâ yutâk ile ilgili görüşlerini aklen izah eden Mu'tezile, Bakara 286. ayet ve bilhassa -daha önce bahsi geçen- "teysir" ayetlerini öne sürmektedir. Ayet, teklif-i mâ lâ yutâk'ın caiz olmadığını net bir şekilde ifade etmektedir. Teysir ayetleri, Allah'ın kulları için kolaylık dilediğini göstermekte, kolaylık dileyen bir yaratıcının zorluk ve meşakkat irade etmeyeceğini, etse bile söz konusu teklifin "teklif-i mâ lâ yutâk" seviyesinde olmayacağını ortaya koymaktadır. Teysir ayetlerini çok gündeme getirmeyen Eş'arîler teklif-i mâ lâ yutâk'ın caiz olmadığını kabul etmiştir. Mezhep içerisinde birtakım ihtilaflar olmakla birlikte onlar kudretin fiille birlikte yaratıldığını savunmuştur. Kendisiyle taat gerçekleştirilebilecek kudret masiyet için elverişli değildir.⁷⁸

Eş'arîler'e göre fiil anında yaratılan her bir kudret, yalnızca bir fiili icra etmek üzere yaratılmakta ve sonra yok olmaktadır. Farklı eylemler farklı kudret türlerini gerektirmektedir. Örneğin kalkmak, oturmak, yatmak ve koşmak gibi eylemlerin hepsi için farklı güç türlerine ihtiyaç vardır ve bununla fiil anında yaratılır. Oturmak için gerekli olan güç, kalkma fiilini icra ederken kullanılamaz. Bu anlamda kudretin fiilden önce veya sonra var olması caiz olmamakla birlikte mantıksal çelişki içermektedir.⁷⁹ Burada Eş'arîlerin amaçlarından biri Mu'tezile'nin kader konusundaki görüşüne karşı çıkmak, insanın kendi fiillerinin yaratıcısı olduğu düşüncesini ortadan kaldırmaktır. Zira onlara göre insanların yaptıklarını yaratan Allah'tır. Ancak sorumluluk insandadır, kezâ fiilin icra edilmesini insan istemektedir.⁸⁰ Diğer bir ifadeyle, insandaki gücün asıl sebebi Allah'ın kudretidir. Kulun fiili Allah'ın kudretiyle birlikte ortaya çıkmaktadır. Ancak bunu kul kesb etmektedir.

Mu'tezile nazarında Allah kulu mükafatlandırmak istediği için kula teklif sunmaktadır. Allah'ın, kulun teklife muhatap olması ve imtihanı kazanabilmesi için ona temkin, tebyin ve lütuf vermesi gerekmektedir. Aksi halde bu

⁷⁷ Koyuncu, "Güç Yetirilemeyen Teklif Caiz Midir?", 238.

⁷⁸ Seyyid Şerif Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, çev. Ömer Türker (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 2/486.

⁷⁹ Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 2/482.

⁸⁰ Eş'arî, Luma, s. 85.; Üzel, 116.

durum onlara göre mantıksal bir çelişki içerir. Kulun imtihanı kazanıp, mükafata nail olabilmesi için Allah'ın kullar için bütün imkân, şart ve kolaylıkları sağlaması gerekmektedir. Dolayısıyla onların sisteminde egosantrik bir eğilimin olduğu söylenebilir. Bu da onların teklif-i mâ lâ yutâk'ı büsbütün reddetmelerine sebep olmuştur. Eş'arilerde olduğu gibi⁸¹ Mu'tezile içinde kayda değer bir ihtilaf söz konusu değildir. Bunun yanında Eş'arilerin benimsediği ve Allah'ın "kudret" sıfatını merkeze alan anlayışı çerçevesinde Mu'tezilî görüş reddedilmektedir. Allah'ın mükafat açısından teklifi kolaylaştırmak gibi bir zorunluluğu söz konusu değildir. Eş'arî anlayışta zaten kulun adaletle mükafatlandırılması muhaldir. Zira kul ne kadar ibadet, taat, iman vb. ederse etsin, layıkıyla Allah'a kul olmak ve mükafatı adalet çerçevesinde hak ederek kazanmak mümkün değildir. Eş'arî sistemde asıl olan lütuftur. Allah lütfederse kul mükafatlanabilir. Teklifteki asıl maksat kulun sevap kazanıp mükafata nail olması değil, imtihana tabi olması, taatte bulunması acziyetini anlaması ve şükretmesidir.⁸² Görüldüğü gibi teklif-i mâ lâ yutâk ile ilgili Eş'arî ve Mu'tezile âlimleri, biri adalet diğeri kudret anlayışını ön planda tutarak görüş belirtmiş, sistemlerini buna göre kurmuştur. Bunun bir sonucu olarak da bir-biri ile taban tabana zıt iki görüş ortaya çıkmıştır.

Teklif-i mâ lâ yutâk hakkında birçok ekol görüş belirtmişse de tartışmanın iki önemli eksenini Eş'arî ve Mu'tezilîler oluşturmaktadır. Bununla birlikte Ehl-i Sünnet halef geleneğinin diğer kanadını teşkil eden Mâtürîdî konuya dair önemli ve farklı perspektifler geliştirmiştir. Mâtürîdî ulamâ kendi içlerinde Mu'tezile kadar net bir duruş sergilememekle beraber, Eş'ariler kadar dağınık bir görüntü de arz etmemektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi Mâtürîdî âlimler, teklif-i mâ lâ yutâk'ın cazi olmadığını kabul etmiştir. Onlar bu konuda Mu'tezile'ye benzer görüşler ortaya koysa da kaynaklar incelendiğinde, aslında Mu'tezile ile birebir aynı düşünceleri paylaşmadıkları anlaşılmaktadır. Mâtürîdîler'de genel olarak kudretin fiil ile birlikte olduğu görüşü yaygın olsa da bunu benimsemeyen âlimlerin olduğu bilinmektedir. Burada muhtemelen Mâtürîdî'nin ortaya attığı ve kudreti iki kategoride ele alan düşüncesi etkili olmuştur. Bu düşünceye göre birincisi, Allah'ın en başta kula

⁸¹ Süt, "Teklif-i Mâ Lâ Yutâk", 301.

⁸² Kozalı, "Güç Yetirme", 247-265; Süt, "Teklif-i Mâ Lâ Yutâk", 238-308; Üzel, "Teklif-i Mâ Lâ Yutâk", 104-122; Sinanoğlu, "Teklif", 2011, 40/385-387.

verdiği istitaâttir ki bu sağlık, uzuvların işlevsel olması, akıl vb. normal bir insanın sahip olması gereken özellikleri ihtiva etmektedir. İkincisi ise kula fiil anında verilen ve fiilin icra edilmesini sağlayan güçtür. Bu ikili kudret anlayışı yukarıda da belirtildiği gibi bazı Eş'arî âlimler tarafından da benimsenmiştir. Zira Eş'arîler'in kendi içinde farklı görüşler benimsediği belirtilmiştir.

Mâtürîdî âlimlerden bazıları İmâm Mâtürîdî'nin söz konusu ikili kudret anlayışından etkilenerek kudretin fiil anında yaratıldığını belirtse de genel kanaate göre kudret fiilden öncedir. Mâtürîdî âlimlerin, fiilden önce olan kudretin taat ve masiyete (ikisine birden) elverişli olmasını kabul etmeleri ve bu yolla teklif-i mâ lâ yutâk'ı caiz görmemeleri, onları Mu'tezile'ye yaklaştırmaktadır. Ancak ikili kudret anlayışını benimsemeleri, onları Mu'tezile'den cüz-i miktarda uzaklaştırıp Eş'arîlere yaklaştırmaktadır. Mâtürîdîler bu konuda Eş'arîlere yakınlaşmış görünse de iki mezhebin teklif-i mâ lâ yutâk'a dair ortaya attıkları görüş onları birbirinden ayırmaktadır. Üç ekolün fiil-kudret ilişkisi ve teklif-i mâ lâ yutâk'a dair görüşleri, onların kadere ilişkin fikirleri ile de paralellik arz etmektedir. Zira insan fiillerinin insan tarafından yaratıldığını belirten Mu'tezile, kudretin fiilden önce, taat ve masiyete elverişli olduğunu ifade etmiştir. Yani kudret fiilden önce varsa ve taat ve masiyete elverişliyse bu, kulun fiillerinde özgür olduğunu, özgür iradesi ile fiil işleme istitaâtine sahip olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan kula "kesb" görevini veren Eş'arîler'in teklif-i mâ lâ yutâk'a dair görüşleri, fiil işleme kudretinin insanın elinde olmadığı, dolayısıyla kulun fiillerinin Allah tarafından yaratıldığı ancak kul tarafından kesbedildiği ve bundan dolayı kulun sorumlu olduğu yönündedir. Mâtürîdîler ise bu iki görüşün arasında bularak cüz-i irade ve külli irade ayrımı yapmaktadır. Onların kabul ettiği ikili kudret anlayışı bunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. İkili kudret anlayışına göre, insana en başta verilen ve insanın "yapabilme, güç yetirebilme potansiyeli"ni ifade eden güç külli kudret (iradeye müteallik olarak) olarak kabul edilirken, insanın fiil anında sarf ettiği güç, cüzi kudret (iradeye müteallik olarak) kapsamında değerlendirilmiştir.⁸³

⁸³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 2/226-230; Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, 255-256; Maviş, "Teklif-i Mâ Lâ Yutâk'ın Konumu", 89-116.

Mâtürîdîler'le Eş'arîler arasında tartışma konusu olan "Tekvin" sıfatı meseleyle doğrudan ilgilidir. Bilindiği gibi Mâtürîdî kelâmcılar tekvin sıfatını subûti sıfatlardan kabul etmiş, söz konusu sıfatın ezeli olduğunu vurgulamıştır. Öte yandan Eş'arîler tekvinin ezeli bir sıfat olmadığını, kudret sıfatının bir tezahürü olduğunu ve dolayısıyla Allah'ın fiilî sıfatlarından biri olduğunu belirterek bu sıfatın aslında hâdis olduğunu ifade etmiştir. Eş'arîler'e göre, tekvinin Allah'ın ezeli bir sıfatını kabul edecek olursak, Allah'ın ezelde yaratma fiilini icra ettiğini de kabul etmemiz gerekecektir. Bu durumda ezelde Allah dışında ezeli bir varlığın mevcut olması söz konusu olacaktır.⁸⁴ Böylece Mu'tezile'nin deyimiyile "taaddüdi kudemâ (kadimlerin çokluğu)" durumu ortaya çıkacaktır. Eş'arîler, Allah için muhal denilebilecek böylesine bir durumu bertaraf etmek için tekvinin ezeli değil hâdis bir sıfat olduğunu kabul etmiştir. Mâtürîdîler ise bu konuda "tekvin-mükevven" ayrımı yaparak tekvinin ezeli bir sıfat olduğunu, Allah için yaratıcı diyebilmek için, Allah'ın ezelde bir şey yaratmasının şart olmadığını belirtmiştir.⁸⁵

Meseleyi şöyle bir örnek ile izah etmek mümkündür: Beş aylık bir bebek henüz yürüme fiilini icra edemez. Eş'arî mantığıyla bu bebeğin an itibariyle yürüme potansiyeli yoktur. Yürüme zamanı geldiğinde (yürüyeceği zaman) Allah onda yürüme potansiyeli ve gücünü yaratır, böylece bebek yürümeye başlar. Diğer potansiyel ve güçlerin hepsi bu şekilde zamanı geldikçe (fiil anında) söz konusu bebekte yaratılır. Bütün şart ve imkânlar olumlu gitmesine karşın Allah bunları yaratmayabilir. Zira tasarruf O'nundur. Mâtürîdîler'in benimsemiş olduğu sisteme göre ise bu bebekte yürüme potansiyeli en başta yaratılmıştır. Sağlıklı olan her insanda olduğu gibi bu bebekte de söz konusu kabiliyet vardır. Bebeğin yürüme yaşı geldiğinde ise Allah'ın fiil anında yarattığı bir güç söz konusudur. O güç sayesinde yürüme gerçekleşir. Bütün şart ve imkânlar elverişli olmasına karşın bebeğin yürüyememesi normal karşılanmaz. Allah'ın kanunları gereği yürüme fiilinin gerçekleşmesi beklenir. Meseleye insanın biyolojik gelişimi açısından bakıldığında beş aylık bir bebeğin yürümesi beklenen bir durum değildir. Zira her yaşın sahip olduğu birtakım

⁸⁴ Yeşilyurt, "Mâtürîdîlik-Eş'arîlik Karşılaştırması", 164-165.

⁸⁵ Tefvik Yücedoğru, "Tekvin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/388-390.

gelişim özellikleri vardır. Yürüme eylemi genel olarak bir yaştan sonra gerçekleşmesi beklenen bir durumdur.⁸⁶

Konuya dair üç mezhebin görüşü dışında ortaya atılmış “Li aynihi ve li ğayrihi” görüşü mevcuttur. Bu görüşü Eş’arî âlimlerinden Seyfettin Âmidî (ö. 631/1233) ortaya atmış olmakla birlikte Bağdat Mu’tezilesi’nden bazı kelamcılarının ve Gazzâlî’nin söz konusu görüşü kabul ettiği kaydedilmiştir. Bu görüşe göre “li aynihi muhâl” iki zıt şeyin bir arada bulunmasının mümkün olmamasını ifade etmektedir. Örneğin bir insanın hem uyuyup hem uyanık kalması muhaldir. Böyle bir teklif teklif-i mâ lâ yutâk’tır ve caiz değildir. Diğer olan “li ğayrihi” ise nisbî olarak muhâl olan tekliftir. Bu ise caizdir. Bunun dış dünyada tasavvuru mümkündür. Örneğin iman etmeyeceği bilinen kişiye imanı teklif etmek. Burada her ne kadar kişi iman etmeyecekse de nihayetinde iman edebilecek potansiyele sahiptir.⁸⁷ Bu görüşü kabul eden Eş’arîlere göre li aynihi muhal şer’an vâkî değilken li ğayrihi muhal vâkîdir.⁸⁸

Sonuç olarak belirtmek gerekirse üç ekol de kendi dinamikleri içinde kurdukları sistemin bir gereği olarak birtakım görüşler ileri sürmüş, Eş’arîler teklif-i mâ lâ yutâk’ı caiz görürken Mu’tezile reddetmiştir. Mâtürîdîler ise her ne kadar pratikte Mu’tezile ile aynı görüşü paylaşıyor görüntüsü verse de aslında onların orta yolu bulmaya çalıştıkları söylenebilir. Bu itibarla onların Mu’tezile’den ayrılan en önemli yönü, vardıkları sonuç aynı olsa da fikirlerinin dayanak noktalarının farklı olmasıdır. Mu’tezile’ye göre teklif-i mâ lâ yutâk’ın caiz olmamasının sebebi, bunun kabîh/çirkin bir fiil olması ve Allah’ın kabîh/ çirkin fiil işlemekten münezzeh olmasıdır. Öte yandan Mâtürîdîler’e göre teklif-i mâ lâ yutâk’ın caiz olmamasının ve ahlaken doğru kabul edilmemesinin nedeni, bu durumun Allah’ın ilim, adalet, kemal ve hikmetine aykırı olmasıdır.⁸⁹ Görüldüğü gibi mezhepler en başta benimsedikleri ilkelerden ödün vermemektedir. Mu’tezile’nin benimsediği adalet ve ahlâk ilkeleri teklif-i mâ lâ yutâk ile ilgili görüşlerinin oluşmasında başrol oynamıştır. Şayet insan kendi fiillerini yaratmazsa sorumluluk da abes olur ve adaletten bahsedilemez. Diğer taraftan kudret ve lütuf anlayışının bir gereği

⁸⁶ Komisyon, *Eğitim Bilimleri* (Ankara: Pegem akademi Yayınları, 2021), 8-23.

⁸⁷ Kozalı, “Güç Yetirme”, 264.

⁸⁸ Maviş, “Teklif-i Mâ Lâ Yutâk’ın Konumu”, 89-116.

⁸⁹ Süt, “Teklif-i Mâ Lâ Yutâk”, 297; Kozalı, “Güç Yetirme”, 263.

olarak Eş'arîler Allah'a birtakım teklifleri zorunlu kılmak veya insanın kendi fiillerinin yaratıcısı olmak gibi görüşleri reddetmiştir. Zira bunları kabul etmesi kudret ilkesine hâle getirmektedir. Teklif-i mâ lâ yutâk ile ilgili görüş de bu meyanda değerlendirilebilir. Mâtürîdîler ise tabir yerindeyse orta yolu bularak, Allah'a zorunluluk atfetmemekle ve Allah'ın fiillerini ahlâka konu etmemekle birlikte teklîf-i mâ lâ yutâk'ın Allah'ın hikmetli oluşunun bir sonucu olarak caiz görmemektedir.

Sonuç

Müslüman kelâmında teklîf-i mâ lâ yutâk konusunda temelde iki hâkim görüş vardır. Birincisi adalet ilkesi gereği -Allah'ı birtakım noksanlıklardan münezze kılmak için- Allah'a vücûbiyet atfeden ve bazen O'nu sınırlayan Mu'tezilî görüşüdür. İkincisi ise kudret sıfatını öne çıkarıp, Allah'a zorunluluk veya sınırlılık atfetmenin imkân dairesi dışında olduğunu savunan Eş'arî anlayıştır. Bu iki hâkim görüş dışında Mâtürîdîler'e ait bir yaklaşım vardır ki onlar tabir yerindeyse bu konuda orta yolu bulmuş, Allah'a zorunluluk ve sınırlılık atfetmekten kaçınmakla birlikte, O'ndan hikmetli, adaletli ve bilinçli fiiller icra etmesini beklemektir. Mâtürîdîler bir anlamda kudret ile adalet prensiplerini bir araya getirerek bu iki anlayıştan hareketle "hikmet" teorisini geliştirmiştir. Zira onlara göre Mu'tezile'nin benimsediği adalet ilkesi ile Eş'arîler'in kabul ettiği kudret anlayışı tek başına Allah-insan-âlem ilişkisini doğru açıklayamaz. Zira Mu'tezile, benimsemiş olduğu ilke ile bir anlamda insanı hayatın merkezine koymuş, onun mükâfatlanmasını temel gaye kabul etmiştir. Bu durumda kul sadece çalıştığının karşılığını alır. Peki, sırf kendi çalışması ve taati ile kul cenneti adaletle kazanabilir mi? Eş'arîler'e göre bu sorunun cevabı olumsuzdur. Zira asıl amaç insanın mükâfatlanması değil, kulun acziyetini anlayıp şükretmesi, tövbe etmesi ve Allah'ın kula lütuf ihsan eyleyerek bağışta bulunmasıdır. Burada kul kendi taati ile değil, Allah'ın lütfuyla mükâfatlanmış olmaktadır. Yani özne Allah'tır. Ancak Mu'tezile'de özne daha çok insan gibidir. Mâtürîdîler bu iki uç denebilecek görüşe alternatif bir teori geliştirerek adalet ve kudret ilkelerini mezcetmiştir. Sonuç olarak Eş'arîler'in meseleye teosantrik, Mu'tezile'nin antroposentik bir tarzda yaklaştığı, Mâtürîdîler'in ise bu iki yol arasında orta bir yol takip ettiği söylenebilir. Allah'ın kula adalet mi yoksa merhametle mi muamele etmesi gerektiği meselesi, bu tartışmanın bir ürünü kabul edilebilir. Böyle olmasa bile en azından

iki meselenin birbiri ile ilişkili olduğu rahatlıkla söylenebilir. Burada görülmektedir ki Allah'ın adaleti öne çıktığında kudret, kudret sıfatı öne çıktığında ise adalet ilkesi geri planda kalmaktadır. Halbuki Allah hem adalet hem kudret hem de hikmet sahibidir. Dolayısıyla Mâtürîdiler bir anlamda kudret ile adalet mefhumlarını bir araya getirerek bu anlayışı hikmet şeklinde nitelemişler ki hikmetle yaratmak Allah'ın isimlerinden olan Hakîm'in bir eylemidir.

Mâtürîdiler'in konuya ilişkin görüşleri onların kadere dair fikirlerinin anlaşılmasına da yardımcı olmaktadır. Onların kader ile ilgili görüşlerini insan fiilleri ve buna bağlı olarak teklif-i mâ lâ yutâk penceresinden okuduğumuzda, Mâtürîdiler'in Eş'arîler'den ziyade Mu'tezile'ye yakın durduğu anlaşılmaktadır. Zira külli irade sabittir, kişiye göre değişmez. İnsan kaderini asıl etkileyen ise Mâtürîdî kelamında cüz-i irade olmaktadır. Çünkü cüz-i irade bir değişken olup kişiden kişiye farklılık arz etmektedir. İnsanların kaderini belirleyen de büyük ölçüde cüz-i irade olmaktadır.

Mâtürîdî geleneğin ortaya attığı teori, iki uç anlayışı bir araya getirmenin ötesinde, Allah-insan ilişkisinin anlaşılmasında önemli bir konum arz etmesinden dolayı daha isabetlidir. Zira adalet anlayışında rasyonaliteye dayanan, Allah ile insan arasında "aldım-verdim" ilişkisine kapı aralayan ve dolayısıyla Allah'ın lütuf, rahmet ve affediciliğini arka planda bırakan bir yapı mevzu bahistir. Kudret ilkesinde ise kulun iradesi yok denecek bir seviyeye indirgenmiş, insana verilen akıl melekesinin yeterince hareket alanı bulamadığı bir anlayış kabul edilmiştir. Doğrusu ise Allah'ın adalet, kudret, hikmet ve merhamet sıfatları ile insanın irade, şükür ve acziyetini anlama gibi mekanizmalarını mezcetmektir ki Mâtürîdî ulamâ bunu ustalıkla yapmış görünmektedir.

Kaynakça

- Abdülcebbar, Kâdî. *El-Muğnî fi ebvâbi't-tevhîd-i ve'l-Adl*. Kahire, 1965.
- Aliyyül Kârî, Ali b. Sultan Muhammed. *Şerhu'l-fikhi'l-ekber*. Mısır, 1323.
- Alper, Hülya. *Mâtürîdî*. İzmir: DİB Yayınları, 2. Basım, 2019.
- Altıntaş, Mücteba. "Ebü'l-Muîn en-Nesefî'de Teklifin İmkân ve Boyutları". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (2021), 500-526.
- Arslan, İbrahim. *Dinin Aklî ve Ahlâkî Savunusu*. Ankara: Otto Yayınları, 1. Ba-

sım, 2014.

Aydınlı, Osman. “İlk Mu’tezile’nin Özgür İrade Söylemi: Amr b. Ubeyd ve Kader Anlayışı”. *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2002), 127-146.

Bekir ve İlyas, Topaloğlu ve Çelebi. *Kelam Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yayınları, 5. Basım, 2015.

Beyazîzâde, Ahmed Efendi. *İmam-ı Azam Ebû Hanife’nin İtikâdî Görüşleri*. çev. İlyas Çelebi. İstanbul: İFAV Yayınları, 13. Basım, 2010.

Bozkurt, Mustafa. “Kâdı Abdülcebbar’ın Teklif Anlayışı”. *Dinî Araştırmalar Dergisi* 9/26 (2006), 211-231.

Cevizci, Ahmet. *Ortaçağ Felsefesi Tarihi*. Bursa: Asa Yayınları, 2. Basım, 2001.

Cürcânî, Seyyid Şerif. *Mu’cemü’t-Ta’rifât*. Kahire: Dârü’l-Fazile, ts.

Cürcânî, Seyyid Şerif. *Şerhu’l-Mevâkıf*. çev. Ömer Türker. 3 Cilt. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.

Cüveynî, İmâmü’l-Harameyn. *el-Burhân fî usûli’l-fikh*. 3 Cilt. Katar, 1. Basım, 1399.

Çağlayan, Harun. *Etik Açısından Mâtürîdî’nin Hidayet Anlayışı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.

Delen, Halil İbrahim. *Ebü’l-Hüseyn el-Basrî’nin Kelam Sistemi*. İstanbul: Fecr Yayınları, 2023.

Eş’arî, Ebu’l-Hasan. *el-İbâne ve Usûlü Ehli’s-Sünnet*. çev. Ramazan Biçer. İstanbul: Gelenek Yayınları, 2010.

Eş’arî, Ebu’l-Hasan. *el-Lüma ‘fi’r-red ‘alâ ehli’z-zeyğ ve’l-bida*. Beyrut, 1955.

Gazzalî, Ebû Hamîd Muhammed b. Muhammed. *el-Mustasfa min ilmi’l-usûl*. 5 Cilt. Bulak, 1322.

Gökberk, Macit. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1998.

İbn Manzûr, Ebu’l-Fadl Muhammed b. Mükerrremi. *Lisânü’l-Arab*. Kahire: Dârü’l-Meârif, ts.

İlhan, Avni. “Bâtıniyye”. *İslâm Ansiklopedisi*. 5/190-194. İstanbul: TDV Yayın-

ları, 1992.

İsfahânî, Râğîb. İstanbul: Pınar Yayınları, 3. Basım, 2012.

Kâdî Abdülcebbâr. *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 3. Basım, 1992.

Koloğlu, Orhan Şener. *Cübbâiler'in Kelâm Sistemi*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.

Komasyon. *Eğitim Bilimleri*. Ankara: Pegem akademi Yayınları, 17. Basım, 2021.

Koyuncu, Süleyman. "Güç Yetirilemeyen Teklif Caiz Midir?" *New World Sciences Academy* 7/4 (2012), 231-241.

Kozalı, Abdürrahim. "İslâm Hukununda Yükümlülüğün Şartı Olarak 'Güç Yetirme (Kudret)' Sorununda Ehl-i Sünnet Usûlcülerinin Yaklaşımları". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2006), 247-265.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Kitâbü't-Tevhîd*. Ankara: TDV Yayınları, 2. Basım, 2018.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.

Maviş, Nezir. "Naslar ve İnsan Fıtratı Bakımından Teklif-i Mâ Lâ Yutâk'ın Konumu". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (Ocak 2022), 89-116.

Namlı, Abdullah. "Sadruşşeria ve İbnü'l-Hümâm'a göre Cüz'î İrâdenin Yaratmanın Konusu Olup-Olmadığı Meselesi". *Kader Dergisi* 18/1 (2020), 152-176.

Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymun b. Muhammed. *Bahrü'l-Kelâm*. İstanbul: Gelenek Yayınları, 2. Basım, 2010.

Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymun b. Muhammed. *Kitâbü't-temhîd li kavâidi't-tevhîd*. Mektebetü Ravzati's-Şerife, 2006.

Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymun b. Muhammed. *Tabıratü'l-Edille Fî Usûli-Dîn*. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

- Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymun b. Muhammed. *Tevhidîn Esasları*. çev. Hülya Alper. İstanbul: İz Yayınları, 2017.
- Nesefî, Ömer. *Akâid*. çev. Seyit Ahsen. İstanbul: Bayrak Yayınları, 1990.
- Pezdevî, Ebu'l-Yusr. *Usûlü'd-dîn*. ed. tahk. Dr. Hanz Peter Linss. Kahire: Mek-tebetü'l-ezheriyye li't-türâs, 2005.
- Pezdevî, Ebu'l-Yusr. *Usûlü'd-Dîn (Ehl-i Sünnet Akâidi)*. çev. Şerafettin Gölcük. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2013.
- Rudolph, Ulrich. *Mâtürîdî*. çev. Özcan Taşçı. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2. Basım, 2017.
- Sâbûnî, Nüreddin. *el-Bidâye fi usûli'd-dîn*. Mısır: Mektebetü'l-Felsefiyye, 1969.
- Sâbûnî, Nüreddin. *el-Bidâye fi Usûli'd-Dîn (Mâtürîdiyye Akâidi)*. İstanbul: İFAV Yayınları, 10. Basım, 2014.
- Sinanoglu, Mustafa. "Teklif". *İslâm Ansiklopedisi*. 40/385-387. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Sinanoglu, Mustafa. "Teklif". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/385-387. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Süt, Abdülnâsır. "İlahi Teklifin Ahlâkî ve Kelâmî Arka Planı: Teklif-i Mâ Lâ Yutâk". *Mukaddime* 6/2 (2015), 283-308.
- Süt, Abdülnâsır. *Mu'tezile ve Ahlak*. İstanbul: İz Yayınları, 2. Basım, 2016.
- Şeyh Müfid, Ebû Abdillâh. *Evâilu'l-Makâlât fi Mezâhibi'l-Muhtârât*. Tahran, 1372.
- Teftazânî, Sa'düddîn. *Şerhü'l-Akâid*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2014.
- Üzel, Canan. "Mu'tezile ve Eş'arî Mezheplerinin Kulun Sorumluluğu Bağlamında İnsan fiileri ve Teklif-i Mâ Lâ Yutâk Mukayesesi". *Ağrı İslâmî İlimler Dergisi* 10 (2022), 104-122.
- Weber, Alfred. *Felsefe Tarihi*. çev. H. Vehbi Eralp. İstanbul: Sosyal Yayınlar, 5. Basım, 1998.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "İstitâat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.

23/399-400. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Kader". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/58-63. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Yeşilyurt, Temel. "Mâtürîdîlik-Eş'arîlik Karşılaştırması". *Kelâm El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.

Yücedoğru, Tefvik. "Tekvin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/388-390. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım. *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl*. ed. Murat Sü-lün. İstanbul: TYEKBY, 1. Basım, 2018.